

Վահան Թոքովինց

Երկու գերեզման

Ա

Մենք ունեինք մի հեռավոր ազգական, որին Ավետիս Ամուձա էինք կանչում: Ո՛չ միայն մենք, այլև ամբողջ քա-դաքը նրան Ավետիս Ամուձա էր կանչում, մինչև անգամ թուրքերը:

Թե ի՞նչ ազգական էր նա, ես մինչև հիմա էլ չգիտեմ:

Ավետիս Ամուձան և Գուվար Քորոն քառասուն տարուց ավել էր, ինչ ամուսնացած էին: Նրանք ո՛չ իրար էին տեսել նախապես, ո՛չ էլ իրար հավանել, այլ ծնողներն էին հավանել և պսակել, ինչպես սովորություն էր հի՞ն, անհետացա՞ծ երկրում:

Ամուսնությունից հետո միայն մի երկու տարի նրանք ապրել էին իրար հետ առանց վեճի և կռվի, մնացյալ տարիների ամեն մի օրը գոյություն էր ունեցել մի փոքրիկ, շա՞տ փոքրիկ առիթ, որ վիճեին նրանք և վեճը փոխվեր կռվի:

— Աղջի՛, չըլլելիք, հավերը կինե մտան օդան,— գոռում էր Ավետիս Ամուձան և դուրս չէր քշում հավերը, կանչում էր կնոջը, որ նա՛ քշի:

— Մեյ մը քը՛ շսես, կերթան, ա՛յ մարդ,— բարկանում էր Գուվար Քորոն և՝

— Քը՛ շ, քը՛ շ, քշա՛, քշա՛...

Ավետիս Ամուձան հակածառում էր.

— Ես հավ քշող չի՛ մ:

— Հավ քշող չես՝ ի՞նչ ես:

— Էրիկ մարդ իմ, գլխուս վրա ֆես կա,— ազդարարում էր Ավետիս Ամուձան:

Սկզբները Գուվար Քորոն սրանով վերջացնում էր վեճը:

Բայց կամացկամաց եկավ այն եզրակացության, որ գլխի վրա ֆես ունեցողն էլ կարող էր և պարտական էր հավեր քշել: Եվ երբ Ավետիս Ամուձան կարգադրում էր նրան հավերը քշել, Գուվար Քորոն պատասխանում էր.

— Դո՞ւն քշե, բերանդ չի ծոփ:

— Աղջի՛,— գոռում էր Ավետիս Ամուձան սպառնագին:

— Շատ մի՛ վովոա:

— Աղջի՛,— գոռում էր ավելի բարձր ու կոպիտ:

— Մի՛ պոռա, փնթի՛:

— Աղջի՛,— քեզի կըսիմ:

— Ուրիշի՛ն ըսե:

Եվ զիշերը, անկողին մտնելիս, նրանց շնչերն իրար չեին խառնվում, իրարից խոռված՝ մեջքմեջքի էին պառկում:

Առավոտյան, առանց իրար հետ խոսք փոխանակելու, Ավետիս Ամուձան շուկա էր գնում, բաց անում իր թիթեղա-գործի խանութը և աշխատում մինչև երեկո, առանց կեսօրին տուն գալու՝ ճաշելու համար:

Գուվար Քորոն մի քանի անգամ ճաշը տաքացնում էր, թե հիմա ուր է, ուր չէ՝ կզա զիստվելու, բայց, ի վերջո, համոզ-վելով, որ հերսը դեռ չի իջել, ճաշը դնում էր պահարանը և գնում հարևանուհու մոտ գանգատելու.

— Ավետիս Ամուձան (Գուվարն էլ նրան Ամուձա էր կան-չում) չոջուխի պես քեն ըրավ ու օրհարսակին ճաշի չեկավ:

— Բոլոր էրիկ մարդիկն ըլ էդպես են, անկած մի կախեր, մինչև իրիկունը քիթը գետինը կքսվի, կուգա,— խրատում էր հարևանուհին:

Գանգատվելուց հետո՝ Գուվար Քորոյի սիրտը հանգստանում էր, վերադառնում էր տուն և սկսում եռանդուն տնային աշ-խատանքը:

Տունը բաղկացած էր գետնի հավասար և հողե հատակով երկու սենյակից, երկու սենյակի երկարությամբ մի հաշտով, ծայրում՝ մի օշախ, որտեղ Գուվար Քորոն կերակուր էր եփում, իսկ տան ետևի կողմը կար մի փոքրիկ տարածություն, տան տարածության չափ, որտեղ բարձրանում էին երկու թթենի: Այդ թթենիների ստվերների տակ կչկչում էին մի քանի հավ և մեծ բոցագույն մի աքլոր՝ կարմիր կատարով, խոպոտ ձայնով, որի կանչած ժամանակ Գուվար Քորոն միշտ ասում էր.

— Քա՛, հիմա կոկվըները վար կուզան:

Գուվար Քորոն միայն մի կիրք ուներ. դա տան մաքրու-թյունն էր: Գրեթե երկու օրը մի անգամ սենյակների և հաշ-տի հողե հատակները սպիտակ կավ էր քսում, բոլոր կլայված ամաններն ամեն օր սրբում, փայլեցնում էր, առաստաղի և պատերի փոշիներն առնում, լուսամուտների փեղկերն օճառով լվանում, օճառով լվանում էր մինչև անգամ դրահի դրան շեմքը և դրան առաջը նստելու համար դրված քարը: Ամեն բոլոր շոյում, շփում էր տան առարկաները: Խորովածի շիշե-րը ոչ միայն խորոված եփելուց հետո էր մոխրով մաքրում և փայլեցնում, այլև ամեն օր: Նրանց տունը մտնողն անկողիններից, պատերից, հատակից, ամաններից և յուրաքանչյուր առարկայից ստանում էր գերազանց մաքրության հա-ձույքը: Ավետիս Ամուձան այս բոլորին արժեք չէր ընծայում: Երբ ուրիշները նրան դիտել էին տալիս, թե՝ կնիկդ տուն մը կպահե, որ կծնի, նա պատասխանում էր.

— Հելքեթ դե՛, կնի՛կ է:

Եվ պատահում էր, որ կեսօրին, ձաշի չգալով հանդերձ, Ավետիս Ամուձան զախս էր տուն կարմիր մենդիլին մեջ մի քան փաթաթած, որը լուր հանձնում էր Գուվար Քորոյին: Այդ բերածը անպայման Գուվար Քորոյի շատ սիրած մի քա-նը կլիներ: Վերցնելով թաշկինակը Ավետիս Ամուձայի ձեռքից, Գուվար Քորոն մոռանում էր ամեն քան, կռանում էր, կոշիկները հանում և տանը խոփկը տալիս, որ հազնի: Խոփ-կը հին մի կոշիկ էր, կարկատաններով ծանրացած, քայց լայնացած էր և հեշտությամբ ոտը մտնում էր և ելնում:

Երբ Գուվար Քորոն պազում էր, որ կոշիկները հանի, Ավետիս Ամուձայի երիկմարդությունն իր խորագույն գոհացումն էր գտնում և հանգստացած, հոգով խաղաղ, ժպիտով և քաղցրությամբ, ակնարկելով թաշկինակով բերածը, ասում էր. — Քըզի համար բերեր իմ:

Գուվար Քորոն ընկնում էր խելահեղ երանության մեջ, կանգնում էր դիմացը և բացականչում.

— Անուշիկ խուշիկս...

«Անուշիկ խուշիկս» անվանում էր մի մարդու, որ մինչև ականջները հասնող բեղեր ուներ, չեղու, սև և տափակ մի քիթ, ներքևի շրթունքը հաստ և մեջտեղից ճաքած, ցցված այտոսկրներ, թթի տերևի չափ մեծ ականջներ՝ ծածկված խիտ մազերով, որը սափրիչը խուզում էր զլխի հետ միասին:

Բայց այս սիրալիրությունը երկար չէր տևում, Ավետիս Ամուձան ամուսնու դերը հասկանում էր այն, որ ամեն բո-պե պետք է կշտամբեր կնոջը:

— Առտըվան Ճնճղուկները չեն թողուր քնանամ:

— Ես ի՞նչ ենիմ:

— Ի՞նչ տենես, կնիկ ես, գնա՛, փախցո՛ւր:

— Ամա՛ն, բան, գործ չունիմ դե՛ Ճնճղուկ տի փախցնի՞մ:

— Սկսար պոչդ խաղցնել, հա՛ ...

— Նորեն չենեիդ տվիր, փնթի՛:

— Մի վովոա, պոչդ կկըրիմ:

— Չե՞ս ամչնար, ամեն իրիկուն բայրախ կբանաս:

Պատահում էր՝ Ավետիս Ամուձան այնքան զայրանար, որ անկողին չգնար և սենյակի մի անկյունը երկարեր ու քներ առանց վրան ծածկելու, բայց Գուվար Քորոն վերցնում էր վերմակը և ծածկում նրան, որ չմրսի:

— Սատանան կ'ըսէ՝ մի՛ ծածկեր, հա՛,— մրթմրթում էր Գուվար Քորոն և ծածկում:

Կեսզիշերին, երբ Ավետիս Ամուձան զարթնում էր և տես-նում կնոջ հոգատարությունը՝ հակառակ իր վիրավորական և անտեղի խոսքերին, զղում էր իր ասածների համար, խղճա-հարվում, վեր էր կենում, շորերը հանում և գնում մտնում Գուվար Քորոյի ծոցը, փայթաթվում նրան և ասում.

— Արունը ջուր չի դառնար:

— Մեջքս աղեկ գոցե՛: — Արթո՞ւն ես:

— Աս խոսքեղ ետքը քո՞ւն կմտնա աչքերս:

— Մսեցա, զիտե՞ս, — խոսքը փոխում էր Ավետիս Ամու-ձան:

Այս անգամ Գուվար Քորոն էլ փաթաթվում էր նրան, և ամեն ինչ հարթված էր համարվում:

Ավետիս Ամուձայի պահանջն այն էր, որ երբ իր կնոջը մի բան ասի՝ կինը պատասխան չտա: Պատահում էր, որ Գուվար Քորոն պատասխան չէր տալիս, Ավետիս Ամուձան այլևս չէր շարունակում, և ոչ մի վեճ էլ չէր պատահում:

Ավետիս Ամուձան միշտ ասում էր.

— Աղջի՛ ես որ բան մի կ'ըսիմ, ջուղաք մի՛ տուր, չե՛ս սատկիր:

— Քա՛, ինչո՞ւ:

— Կնի՛ կ ես, — վերջացնում էր Ավետիս Ամուձան:

Եվ Գուվար Քորոն ողբում էր.

— Կատվի ձագ ըլլեի՛, կնիկ չըլլեի՛:

Երբեմն նա ուրիշ մարդկանց էր օրինակ քերում:

— Տե՛ս,— ասում էր,— Ազնավոր Էֆենդի՛ն տես, ին ըլ էրիկ մարդ է, էղպէ՛ս կենե:

— Ին ի՞նչ էրիկմարդ է որ...,— հեզնում էր Ավետիս Ամու-Ճան:

Գուվար Քորոն չէր կարողանում հասկանալ, թե ո՞րն էր իր ամուսնու էրիկմարդությունը: Ազնավոր Էֆենդին հա-րուստ էր, քաղաքի ամենագեղիկ մարդկանցից էր, հրա-շալի ձի նստել զիտեր, մինչդեռ Ավետիս Ամուճան կառք չէր նստում, թե՝ յա՛ որ ձիանը առնեն փախի՛ն, Ազնավոր Էֆենդին իին տունը չհավանեց, նորը կառուցել տվեց, կնոջ և աղջիկներին մուշտակների մեջ էր պահում, ամեն ամառ գյուղ էր ուղարկում նրանց՝ հանգստանալու: Ինչո՞ւ Ավետիս Ամուճան էրիկմարդ էր, ու Ազնավոր Էֆենդին՝ ոչ:

Եվ Գուվար Քորոն պահանջում էր, որ բացատրի:

— Իշտե եղ մեկը դուն չես հասկնար:

— Ինչո՞ւ չեմ հասկնար, շատ աղեկ ըլ կհասկնամ:

— Դե որ կհասկնաս, ինչո՞ւ կհարցնես:

— Ես կուզիմ, որ դո՛ւն ըսես:

— Կնիկությունդ սկսա՞ր նորեն: — Քա՛, իս' նթ ես, — եզրակացնում էր Գուվար Քորոն:

Մեկմեկ պատահում էր կոփվ չէր լինում: Երկուսն էլ զարմանում էին:

— Քա՛, ասօր կոփվ չեղավ, մա՛րդ, — ասում էր Գուվար Քորոն:

— Հա՛, չեղավ, ինտո՞ր եղավ, որ չեղավ:

— Կերսի քի՛ սատանան ծուռ չէր նստեր:

— Ա՛խ, էդ սատանան իշտե դու՛ն ես:

— Ես չի՛մ:

— Դու՛ն ես:

Սկսվում էր կոհիվը:

Եթե պատահեր, որ կոհիվ չլիներ, այդ գիշերը նրանք պառկում էին շնչներն իրար խառնելով:

Երբ այսպես շունչնչի պառկում էին, Գուվար Քորոն երանությամբ, ուրախության արցունքներով ասում էր.

— Ա՛յ մարդ, ի՞նչ կըլլի, որ ամեն օր ըլ էսպես ըլլի:

— Հա՛, աղեկ կըլլի:

— Է, որ աղեկ կըլլի ինչո՞ւ կէնես:

— Ե՞ս կէնեմ, թե դուն կէնես:

Գուվար Քորոն, տեսնելով նորից վեճ պիտի սկսվի, լոռում էր, որպեսզի չպղտորվի պահը: Ավետիս Ամուձան շատ գոհ էր մնում, երբ կինը չէր պատասխանում, այն ժամանակ գրկում էր նրան, բեղերը քսում կնոջ երեսին և ասում.

— Հոգի՛դ սիրիմ:

Տարիներ անցկացան, բայց նրանց չորս ոտր շդարձավ վեց:

Գուվար Քորոն մնաց անպտուղ:

— Ի՞հ, եդ կողմեն ըլ բան մը չես,— մի օր ասաց Ավետիս Ամուձան իր կնոջը, այս անգամ ոչ թե արհամարհական կամ կշտամբանքի շեշտով, այլ խորը թախիծով և ապաշա-վով:

Իսկ Գուվար Քորոն պատասխանեց.

— Ի՞նչ էնիմ, կյոյա էրիկմարդ ես, իշտե էրիկմարդու բոյդ տեսանք:

Կարծես մեկն ապտակեց Ավետիս Ամուձային, կարծես մի հսկա ձեռք բարձրացրեց նրան և խփեց գետնին: Ծանր էին Գուվար Քորոյի խոսքերը:

Ամբողջ մի շաբաթ ո՛չ մի վեճ չեղավ նրանց միջև, Ավետիս Ամուձան խոսում էր ցածր և քաղցրազին, գիշերները չեր քնում, ծխում էր անընդհատ, ախուվախ էր քաշում:

Գուվար Քորոյի խոսքերը խորապես վիրավորել էին Ավետիս Ամուձային:

— Մա՛րդ, ի՞նչ կմտմտաս,— մի օր ասաց Գուվար Քորոն,— մեյ մը դուն քեզ հեքիմին ցուցուր:

Ավետիս Ամուձան չպատասխանեց, բայց մյուս օրը դիմեց:

Բժիշկը երկար քննություն կատարեց և, ի վերջո, ասաց.

— Բան մը չունիս, մեյ մը կնի՛կդ բեր տեսնամ:

— Կնիկս ի՞նչ պիտի տեսնաս, ջանը մ:

— Կերևա կնիկեղ է:

— Հա՞ , հա՞ :

— Այդպես կերևա կոր:

— Փե՛ք աղեկ, բերիմ:

Ավետիս Ամուձան դուրս եկավ բժշկի մոտից և փողոցում կանգնած շշնչաց ինքնիրեն.

— Կնիկդ բեր՝ տեսնա՞մ... մենք քեզպեսները շատ տեսեր ենք, հեքի՞մ էֆենդի, քու միտքդ հասկցանք, դուն իմ կնկան վարտիկին ծարն ըլ չես տեսնար, հայդե՛...

Երբ Գուվար Քորոյին խրատեցին, թե երեխա ունենալու համար հարկավոր է ջերմուկ գնալ, Ավետիս Ամուձան հնա-բավորություն ստեղծելու համար ոչինչ չխնայեց:

Գուվար Քորոյի անպտուղ մնալը ջարդուփշուր էր անում Ավետիս Ամուձայի երիկմարդությունը:

Բայց ջերմուկն էլ չօգնեց:

Գուվար Քորոն մնաց անպտուղ, իսկ Ավետիս Ամուձան մինչև վերջն էլ համառեց կնոջը բժշկին ցույց տալու:

— Նամուսս սոխախը չիմ դրեր,— ասում էր նա:

Երեխա ունեցող կանայք, սակայն, երանի էին տալիս Գուվար Քորոյին:

— Երնեկ քըզի,— ասում էին նրան,— չոջուխմոջուխ չունիս, շալդ քաշե զլուխտ, ուր կուզես նե՛ հոն գնա օ՛խ...

Բայց Գուվար Քորոյին այրում էր զավակ ունենալու մորմոքը, մանավանդ նրան համոզել էին, որ եթե երեխա ունենար, ամուսինը բոլորովին կփոխվեր, վրան կտաքնար և ոչ մի վեճ չէր լինի: Բոնում էր նա ուրիշների երեխաները, գրկում, շաքարեղեն տալիս և բուռն ցանկությամբ սեղմում կրծքին:

Ավետիս Ամուձան երբ տեսնում էր կնոջը ուրիշ երեխաներ սիրելիս, ասում էր.

— Ուրիշների փիճերը ի՞նչ կգրկես, կսիրես, ջանը՝ մ:

Երբ Գուվար Քորոն չէր պատասխանում, այլ խեղացած նայում էր Ավետիս Ամուձային, կարծես նրանից հայցելով մի զավակ, Ավետիս Ամուձան ավելացնում էր.

— Ինչ էլ աղվոր է լակոտը...

— Հա՛, աղվոր է, փամբող կըլմանի, — շշնջում էր Գուվար Քորոն և գոզնցի ծայրով սրբում արցունքուտ աշքերը:

Տարիներն անցնում էին, Ավետիս Ամուձայի և Գուվար Քորոյի հարաբերությունները չէին փոխվում, կրիվները շարունակվում էին, բայց արդեն սովորական դարձան, դար-ձան մինչև անգամ զվարձախոսության և կատակի առարկա: Երբ կրիվը վերջ էր գտնում, նրանք ծիծառով սկսում էին հիշել, թե կրիվն ինչպես սկսվեց, ի՞նչ վախճան ունեցավ — դուն որ էսպես ըսիր, ես ըլ էսպես ջուղար տվի — և սկսում էին ծիծառել, թե ով ավելի սուր պատասխան տվեց, ով տակ մնաց և ով՝ վրա:

Երբ Գուվար Քորոն հանդիպում էր հարևաններին, ասում էր.

— Փեսիդ հետ բայրախ բացի, ելա դուրս:

Շատ անգամ Ավետիս Ամուձան շուկայից տուն վերադառնալուց հետո մոտենում էր Գուվար Քորոյին, բեղերի տակ մանր ժպտալով և ցածր ձայնով ասում.

— Աղջի՛, կնի՛կ, ի՞նչ կըսես, արադս խմեմ, վե՛րջը բայ-բախ բանամ, թե առաջ բայրախ բանամ:

Գուվար Քորոն համաձայն էր, որ նախ և առաջ կովեն, վերջացնեն, հետո արադ խմի:

Իսկ կովի առիթը պատրաստ էր: — Էն շունը կինե՞ եկեր էր հոսիկ[11]:

— Հա՛ :

— Ոտքերը հլոսիլոս կենիմ,— անմիջապես գոռում էր Ավետիս Ամուձան:

— Չա՛յնդ, փնթի՛:

— Կինե էրիկմարդու ջուղաբ տվիր, շա՛ն աղջիկ:

— Տարիքեղ ամչցիր:

— Ամոթը կնկան համար է:

— Մուրս զլխո՞ւ լդ...

— Շատ մի՛ վովոա, արադս բե՛ր:

Գուվար Քորոն անմիջապես արադը բերում էր:

Իսկ ո՞վ էր շունը:

Դա Գուվար Քորոյի մի ազգականն էր, որ տարիներ առաջ Ավետիս Ամուձայի խանութից մի նավթի աման էր գնել և փողը չէր վճարել: Չէր վճարել ոչ թե նրա համար, որ չէր ուզել վճարել, այլ Գուվար Քորոն, առանց Ավետիս Ամուձայի հետ խորհրդակցելու, ասել էր այդ ազգականին, թե՝ փեսադ էղ ամանը քըզի հեղիյե կենե: Գուվար Քորոն այդ ասել էր ազգականին, բայց Ավետիս Ամուձային հետագայում էլ չէր հայտնել և մինչև վերջն էլ չհայտնեց, իսկ Ավե-տիս Ամուձան կարծել էր, որ «Էն շունը» փողը կերել էր:

Բ

Տարիներ և տարիներ անցան:

Երկուսի գլուխների վրա էլ բարակ ձյուն մաղվեց: Կոհվ-ների սուր ծայրերն էլ մաշվեցին, տան մեջ շատ չնշին փոփո-խություններ եղան. առաստաղի մի գերանը ձեղքվեց ու չո-քեց, լուսամուտներից մեկի ապակին կոտրվեց և ժամանա-կավորապես թուղթ փակցրին և ընկույզի միջուկով յուղոտեցին, հակառակ այն իրողության, որ

Ավետիս Ամուձան, իբրև թիթեղագործ, ապակի անցկացնող էր: Երկու թթենու [էջ]մեջտեղում ինքնիրեն մի ծիրանի կուտ էր ընկել, բուսավ, աճեց և սկսեց պտուղ տալ:

Մի օր, երբ Գուվար Քորոն Ավետիս Ամուձայի առաջը մի աման հորի սառը ջրով լվացված ծիրան դրեց ուտելու հենց տան ետևում ինքնիրեն բուսած ծիրանի ծառից, Ավետիս Ամուձան նորից հիշեցրեց կնոջն անպտուղ մնալը՝

— Սա ծառին չափ ըլ չեղար, պտուղ մի չունեցար:

Նա հիշեցնում էր այդ այն ժամանակ, երբ կինը հիսունինզն անց էր և ոչինչ չէր օգնի նրան զավակ ունենալու, ինչպես արմատից չորացած բույսը, որին չի կարող զարթեց-նել կանաչահուր ոչ մի գարուն:

Գուվար Քորոն պատասխանեց նրան.

— Մերեֆեթը էրիկմարդունն է, կնկանը չէ:

Ավետիս Ամուձայի հոգու վրա նորից իջավ թախիծը, ինչ-պես սև, ծանր ամպը՝ հողի վրա, նա սուտ չլսել արավ և շա-րունակեց.

— Տղա մի ունենայի՛, դուրուկ առնեի՛, փշե՛ր... Բունկալ մի չունեցանք... Աստծո շիշին շուշուլ ծարը մըզի դպավ...

Գուվար Քորոն ավելի զգացվեց և լալով ու բարձրաձայն ասաց.

— Թակը սրտին կախեի, դպրոց ճամփեի՛ առտըվները...

Զավակ չունենալու թախիծն Ավետիս Ամուձային ավելի ու ավելի սկսեց այրել երբ տեսնում էր, որ իր հասակակից ծերունիները, հոգնած աշխատանքից, կամ քիչ էին աշխա-տում և կամ թողնում աշխատանքը, խանութները ծախում, համրիչը ձեռներին, գնում, նստում արեգրեմ պատերի տակը, և զրույց անում հնից, հեքիաթներ պատմում, և երբ ժամուն զանգը դողանջում էր, վեր էին կենում և գնում իրիկնային աղոթքի, որովհետև այդպիսիների որդիները մեծացած էին լինում, տանը տնտեսության ծանրությունը իրենց ուսերի վրա վերցրած և հայտարարած

ծնողներին՝ «Դուք ըռահաթ տունը նստեցեք,քեֆ ըրեք, ասքան տարի դուք աշխատեք եք, իմա ըլ մենք կաշխատինք, միասին կուտենք»: Գուվարն էլ իր կարգին գնում էր հարևանների մոտ և անպտղության մասին էր խոսում ու լաց լինում:

— Քա՛, աղջի՛, ի՞նչ եղավ, որ լակոտ մի չկրցար ունենալ,— հարց էին տալիս հարևանուիները:

Գուվար Քորոն պատասխանում էր.

— Ես ի՞նչ զիտնամ անտերիս ի՞նչ եղավ...

Ավետիս Ամուձան ահա վաթսուն և հինգ տարեկան էր, ամբողջովին սպիտակած, ստիպված էր ամեն առավոտ գնալ խանութ, թիթեղները ծալել, կլորացնել, ծեծել, փուքսը փշել և կլայել, որպեսզի ինքը և Գուվար Քորոն ապրեին:

Երբեմն այնքան կանուխ էր գնում, որպեսզի գործը ետ չմնա, Գուվար Քորոն ասում էր.

— Մա՛րդ, ի՞նչ էսպես մութնուլուսուն կերթաս, դահա գելերը քաղաքեն չեն փախեր:

— Գել մըլ ես, անկած մի՛ կախեր:

Վերջին տարիները, երբ Գուվար Քորոն տեսավ խանութի եկամուտը մի քիչ պակասեց, ինքն էլ որոշեց փող վաստակել: Այս մասին խոսեց Ավետիս Ամուձայի հետ:

— Խենթմենթ մըլլիր, ի՞նչ տենես, ձեռքեղ ի՞նչ կուզա, — հարց դրեց Ավետիս Ամուձան:

— Խալի ու բուրդ տանիմ առուն, վլամ, — ասաց Գուվար Քորոն:

— Տեղի ծանտը նստիր, դահա վյուճյուտս տեղն է, — վերջացրեց Ավետիս Ամուձան:

Բայց Գուվար Քորոն չլսեց իր ամուսնուն, պարզապես խիղճը չտարավ, ծերունին շատ էր հոգնում: Նրանից գաղտնի մի քանի օր գորգ տարավ քաղաքի պրնկին հոսող մեծ առուն, լվաց և փող ստացավ, երկրորդ անգամ բուրդ վերցրեց և երկար ժամանակ թակելով, սպիտակացնելով և ազնվացնելով բուրդը, չղիմացավ առվի սառը հոսանքին, հիսուն և ութ տարեկան պառավը մրսեց, պառկեց մի քանի օր և մեռավ:

Այս մահը Ավետիս Ամուձայի վրա գրեթե ոչ մի ազդեցություն չարավ, մանավանդ՝ իր խոսքը չլսելու պատճառով էր եղել, հանգիստ և առանց արցունքի մի քանի ազգականների ընկերակցությամբ տարավ գերեզմանոց, թաղեց և վերադարձավ: Միրտ առնողները, երբ տունը լցվեցին, Ավետիս Ամու-Ճան ինքը բաց արավ պահարանը, դուրս բերեց օղիի շիշը և իր ձեռքով լցրեց բաժակները, հրամցրեց բոլորին և ասաց.

— Է՛հ, աշխարհք է, կյա՛նք ըլ կա, մա՛հ ըլ կա:

Դրսում աշնան քամին էր սուրում, դեղնած և կարմրած տերևներն էին թափվում ծառերից: Գերեզմանոցում Գուվար Քորոյի թարմ հողակույտը մինչև երեկո ծածկվեց աշնան տերևներով:

Ավետիս Ամուձան, տանը նստած, սիրտ առնողների հետ զրույց էր անում, հինմին բաներ պատմում և խմում օղին: Նրա մոտից դուրս եկողներն ասում էին.

— Հե՞ ումուռեն չե՞:

Մի քանի ազգական կանայք մի քանի օր մնացին Ավե-տիս Ամուձայի տանը, այդպես էր սովորությունը, մեռելա-տիրոջը մի քանի օր մենակ չեին թողնում: Վերջին ազգակա-նուիին հեռացավ Գուվար Քորոյի թաղման ութերորդ օրը, և Ավետիս Ամուձան մնաց բոլորովին մենակ:

Առաջին գիշերը տարօրինակ թվաց մենակությունը, բայց ինքն իրեն մխիթարեց.

— Մեակ քի՛ ջերմուկ գացեր է,— մտածեց և սովորականից մի քիչ ավելի օղի քաշեց, պառկեց և քնեց:

Առավոտյան, առաջին անգամ իր կյանքում, Ավետիս Ամուճան ավելն առավ և ավեց աշնան դեղնած տերևները, որ քամին քշել, բերել դիզել էր տան ետևի դռան առաջը և դուռը դժվարությամբ էր բացվում:

Նա մինչև անգամ կարծեց, որ որևէ տարի այդպես բան չէր պատահել, միայն այս տարի է պատահել, նրա մտքիցն անգամ չանցավ, որ ամեն տարի էլ միևնույնը պատահում էր, բայց Գուվար Քորոն ավլում, մաքրում էր և երբ ինքը քնից զարթնում էր, չէր տեսնում:

Ավեց տերևները, մաքրեց ճանապարհը, եկավ ներս, մի երկու օդի տնկեց և առանց նախաձաշի դուրս եկավ տնից դեպի խանութ: [Էջ]Նախաձաշ չանելն էլ նրան տարօրինակ թվաց, բայց էի միտիքարեց իրեն.

— Սեպե քի՝ կոփվ ըրի, դուրս ելա:

Խանութի հարևանները անսովոր ոչինչ չնկատեցին նրա վրա: Ավետիս Ամուճան, սովորականին պես, ինչպես տարի-ներ և տարիներ, բարևեց հարևաններին, բաց արավ խանութը, ներս մտավ, կապեց կաշվե գոզնոցը, կրակ շինեց, նստեց և սկսեց ձևավորել թիթեղը:

Կեսօրի մոտ դիմացի մսագործը նոր մորթած ոչխար բե-բեց, կախ արավ և սկսեց աղաղակել.

— Հե՛, հե՛, հե... ծախածս ոչխարի միս չէ, աղվընիկի միս է, աղվընիկի՛...

Ավետիս Ամուճան գլուխը բարձրացրեց՝ իսկապես թարմ և յուղոտ միս, վեր կացավ, գոզնոցը վրան, ականջներից թե-լով կապված ակնոցը քթին, մոտեցավ մսագործի խանութին և կախված ոչխարը տնտղելով և հիանալով ասաց.

— Սըկե օհա մը կըյրե, տեսնամ:

Միսը բերեց խանութը, մի քիչ էլ աշխատեց, հետո վեր կացավ, խանութը փակեց և միսն առնելով՝ գնաց տուն:

Երբ քանալին խրեց կղպանքի ծակը, հանկարծ հիշեց՝ Գուվարը ներսը չէ:

Մտավ ներս, միսը դրեց սովորական տեղը, նստեց, մի քանի անգամ չորս կողմը նայեց և հանկարծ բարձրածայն պոռաց.

— Աղջի Գուվա՛ր . . .

Ո՛չ մի պատասխան:

Մի անգամ էլ պոռաց, բայց այս անգամ իր ձայնից սիր-տը փլվեց և սկսեց լաց լինել: Լաց էր լինում Ավետիս Ամու-ձան մի կնոջ համար, որի հետ կես դարից մի քիչ պակաս կռվել էր զրեթե ամեն օր:

— Գուվա՛ր, աղջի՛, ո՞ւր ես զացեր, եկո՛, է՛ . . .

Կարծես ուզում էր իրեն խոցել, ներքին զգացածն ասում էր բարձրածայն, ազդվում էր ձայնից և լաց լինում:

— Գուվա՛ր, քուզո՛ւմ, միս եմ բերեր, եփե՛, ուտեմ...

Որովհետև սովոր չէր լաց լինելու, անձոռնի կերպով հեկեկում էր և, խեղճացած, մենակ ու ծերացած, նայում էր լուր պատերին և ասում.

— Գուվա՛ր, անունդ սիրեմ, եկո՛, է՛, ո՞ւր զացիր...

Վեր կացավ, գնաց ներսի օդան, պահարանի ներքինի աշքից հանեց Գուվար Քորոյի շալ գոտին, մոտեցրեց քթին, հոտ քաշեց և երկար հեկեկաց:

Հետո բերած միսը թողեց դրած տեղը, դուրս եկավ տնից, փակեց դուռը, գնաց նորից շուկա, խանութ չհասած, փորից մի հաց վերցրեց, մի քանի քայլ հեռու գտնված մի կրպակից ձիթապտուղ գնեց, գնաց խանութ, բերած հացն ու ձիթա-պտուղը դրեց թիթեղի մի մաքուր թերթի վրա և սկսեց ուտել՝ լուր արցունք թափելով հացի և ձիթապտուղի վրա:

Հարևան խանութպանը՝ Թումուճան Ախպարը, մոտեցավ նրան, չնշմարեց, որ Ավետիս Ամուճան լուռ լաց էր լինում և ծամում հացը, ասաց.

— Է՞ հ, լուսահողին չիկա, հիմա խանութը կճաշես:

Ավետիս Ամուճան ուզեց խոսել, բայց շրթունքները կար-կամեցին, ջանաց զապել իրեն, բայց չկարողացավ և, կես ծամած հացը բերանում, սկսեց բարձրածայն լաց լինել:

Թումուճան Ախպարն էլ զգացվեց, երկու տարի առաջ նա էլ իր կինն էր կորցրել, միացավ լացին, բայց նրա լացը մեղմ էր, ժամանակը մաշել էր մորմոքի սրությունը: Ավետիս Ամու-Ճան ձեռքը գրպանը տարավ թաշկինակը վերցնելու համար, բայց չկար: Լացով և հեկեկալով ասաց.

— Դահա հեշ չէր եղեր՝ մենդիլ չունենայի, լուսահողին միշտ ճեպս կղներ հատ մը, Թումուճան Ախպար:

Երկարեց, կաշվե գոզնոցը քաշեց և դրանով սրբեց ար-ցունքով ողողված քիթը, հետո հարցրեց հարևանին:

— Դուն ըլ հետը կկովեի՞ր:

— Է՞ հ, աշխարհը էր, բազիքազի կ'ըլլեր:

— Ես աստուծու օրը բայրախ կբանայի:

Մինչև հարևանի հեռանալը էլ չխոսեց, միայն լաց եղավ:

Չանցավ մի շաբաթ, տունն ամբողջովին և հիմնովին կեր-պարանափոխվեց, կեղտոտվեց, բոլոր իրերի վրա թանձր փոշի նստեց, սպիտակեղենները դեղնեցին, ո՞վ պիտի լվա-նար, ինքն էր լվանում, պատերից և առաստաղից չանչուլ-ներ կախվեցին, ինքն էր կերակուր եփում, շատ պարզ կերակուրներ, որ ամեն մի մարդ էլ կարող է եփել, ամաններն օրերով չէր լվանում, թղթով սրբում էր և նորից գործածում:

Գուվար Քորոն ահավոր դատարկություն էր թողել տան մեջ և Ավետիս Ամուճայի հոգում:

Քանի օրերն անցան, Ավետիս Ամուճայի թախիծն այնքան խորացավ, նա Գուվար Քորոյին փնտրում էր այնպես, ինչպես մայր թռչունը՝ իր կորցրած ծիտին, անընդհատ ման էր զալիս փոքրիկ տարածություն ունեցող իր տան մեջ, մենակ, և բարձրածայն աղաղակում.

— Գուվա՛ր, աղջի՛ Գուվար, ո՞ւր զացիր, եկո՛, է՛, եկո՛ ...

Գրեթե ամեն երեկո բաց էր անում Գուվար Քորոյի սնդուկը, դուրս էր բերում շորերը, քսում երեսին և լաց լինում: Լացը վերածվում էր դառը ողբի, երբ հիշում էր, թե ո՞ր շորը հազած օրը ինչ բանի մասին կոիկ էր եղել:

— Գուվա՛ր, քրզի կըսիմ, նորե՛ն եկո, հետս կոիկ ըրե՛, աչք քոռնա՛ բան չեմ ըսեր. եկո՛, է՛, եկո՛ ..., — կանչում էր Ավետիս Ամուճան:

Հաջորդող ձմռան հիվանդացավ:

Գիշերը բաց էր մնացել, մրսել էր: Ոչ ոք չկար, որ մի բաժակ ջուր տար: Հազիկ կարողացավ վեր կենալ, պահարանից օղի վերցրեց մարմինը շփելու և տաքացնելու: Մարմնի ամեն տեղը մի կերպ քսեց, բայց կռնակը չկարողացավ, մարմնի այն մասը, որ ամենից շատ էր կոտրատվում և ցավում: Ավետիս Ամուճան իւղձացած նայեց տարածության մեջ և կանչեց:

— Գուվա՛ր, ելի՛ր, մեջքս արադ քսե՛, մսեր իմ...

Այն մարդը, որ Գուվարի ողջության, երբ նրա մասին խոսք էր լինում, նեղանում էր, թե՝ ուրիշ խոսելիք չունիք, այժմ ինքը հանդիպած բարեկամին, ազգականին, ծանոթին և խանութի հարևաններին խոսում էր լուսահոգիի մասին: Թվում էր նրա առաքինությունները, մինչև անգամ նրա թերությունները ներկայացնելով իբրև առաքինություններ:

Հաճախ ուրախությամբ հիշում էր.

— Լուսահոգիի հետ օր մը անանկ կոիվ ըրի, անանկ կոիվ ըրի, արար աշխարհքը թող ու դուման բռնեց:

Ամենափոքրիկ դեպքն անզամ հիշեցնում էր նրան մեռած կնոջը: Երբ տան հաստ և խոպոտ արլորը մի թևը գետինն ավելով՝ դառնում էր հավերից մեկի շուրջը, Ավետիս Ամուձան շշնջում էր.

— Կտեսնաս՝ խորոզը հավ ունի, ես չունիմ:

Թթի առաջին հատիկը և առաջին ծիրանը բերանը դնելիս հիշում էր Գուվար Քորոյին, և արցունքը չէր թողնում, որ հալալ կուլ տա:

Մի անզամ հիշեց, որ տարիներ, տարիներ առաջ Գուվար Քորոն նրան առաջարկել էր գնալ լուսանկարչի մոտ և միասին պատկերը քաշել և ինքը մերժել էր՝ համարելով դա ամոթ բան: Քրքրեց պահարանը, գտավ Գուվար Քորոյի աղջկության մի նկարը, իր երիտասարդության նկարի հետ միասին տարավ լուսանկարչին և ինդրեց, որ միացնի իրար և մեծացնի: Երբ այդ նկարը տուն բերեց, կախեց պատից, նայեց երկար և ասաց.

— Մեռար, զացիր՝ հետո միացանք, Գուվա՝ բա...

Բոլորն ապշեցին, չեին հավատում, երբ լուր տարածվեց, որ Ավետիս Ամուձան գնացել է գերեզմանոց և Գուվար Քորոյի վրա երկար, կուշտուկուտ լաց է եղել:

Ավետիս Ամուձան մնացել էր մենակ այս աշխարհում, մենակ, ծերացած և լքված, միթքարական ո՛չ մի կետ չէր գտնում իր կյանքում, հույսի և ուրախության ո՛չ մի առկայծ չէր պլայում ծերության մութ հորիզոնի վրա:

Մի գիշեր պահարանից օդի վերցնելիս աշքին կպավ մի փոքրիկ ծրար պահարանի անկյունում: Որոշեց բաց չանել: «Լուսահոգին դրած կըլի, թող մնա», — մտածեց և փակեց պահարանի դուռը:

Բայց քնելուց առաջ նորից միտքն ընկավ ծրարը, վեր կացավ, դողդողալով վերցրեց, բերեց լամպի մոտ և բաց արավ: Ավետիս Ամուձան երբ տեսավ բովանդակությունը, սկսեց ողբալ բարձրածայն.

— Գուվա՛րս, ես քու հոգուն դուրբան ըլլիմ, լեզուս չոր-նա՛ր, աչքս քոռնա՛ր...

Խփում էր ծնկներին Ավետիս Ամուձան և ողբում՝ կարծես նոր էր մեռել կինը և դագաղը դրված էր առաջը: Ծրարի մեջ գտել էր մի տեսակ ծաղիկ, որ հրաշալի դարման է հազի համար և շատ դժվարությամբ է ձեռք բերվում: Գուվար Քորոն ընկել էր սարուձոր, հավաքել էր այդ ծաղիկը, չորացրել, որպեսզի Ավետիս Ամուձան ձմեռը խմի և չհազա: Այդ ծրարը Գուվար Քորոյի վերջին հոգատարությունն էր ամուսնու համար:

— Գուվա՛ր, մատնե՛րդ սիրեմ, աս ծաղիկը ինտո՞ր ժողվեցիր...

Ո՛չ ոք չկար, որ մի քանի միսիթարական խոսք ասեր, ծրարը հեռացներ աչքիցը և հանգստացներ, մենակ էր, նայում էր չորացած ծաղիկներին, հոտ քաշում և հեկեկում:

Գ

Մի առավոտ Ավետիս Ամուձան խանութը բաց անելիս նկա-տեց, որ Թումուձան Ախպարի խանութը փակ է: Խանութի փակ լինելը տարօրինակ թվաց, որովհետև Թումուձան ախպարը միշտ իրենից առաջ էր խանութը բաց անում: Մինչև կեսօր սպասեց, Թումուձան Ախպարի խանութը չբացվեց:

— Կերևա հիվլնդեր է,— մտածեց Ավետիս Ամուձան:

Բայց մինչև իրիկուն պարզվեց, որ Թումուձան Ախպարը խանութը չի բաց արել, որովհետև պսակվել է:

— Վա՛յ, շունշանորդի՛,— վա՛յ,— բացականչեց Ավետիս Ամուձան, երբ առաջին անգամ լուրն ստացավ:

— Ծո՛, մարդ կնիկ մը թաղե ու նորեն կարգվի՞... Ի՞նչ աշխարհը մնացինք:

Երկու օր հետո Թումուձան Ախպարը եկավ խանութ:

— Ի՞նչ ընեի, տանը մեջ մինակ՝ շվաքիս հետ կիսաղայի՛ . . . — պատճառաբանեց Թումուծան Ախպարը:

Ավետիս Ամուծան տարակուսանքով օրորեց զլուխը:

Այդ օրերից մեկում նա հանդիպեց մի ծանոթի: Ծանոթը տեսավ, որ Ավետիս Ամուծան շատ տիսուր է, ասաց.

— Է՛, Ավետի՛ս Ամուծա, շատ մի՛ մտմտա, դուն ըլ ար-դեն ծեր ես, ասկեց ետքը կնիկն ի՞նչ տենես:

Ավետիս Ամուծան պատասխանեց:

— Ծո՛, սարսախ, կնիկը վաթցունեն վերջը պետք է:

— Հա՞: — Թումուծան Ախպարը կձանչնա՞ս:

— Հա՛, կձանչնամ:

— Իշտե վաթցունին վերջը կարգվավ մարդը:

— Եթե եղաք է, դո՛ւն ըլ կարգվիր, կնիկը կնիկ է, — խրատեց ծանոթը:

Ավետիս Ամուծան ցնցվեց.

— Կարգվի՞մ:

— Կարգվիր յա՛:

— Նոր կնիկ բերիմ, հա՞:

— Հա՛:

Ավետիս Ամուձային դուր եկավ այս խրատը, բայց երբ բաժանվեց և տուն գնաց,
չկարողացավ մոռանալ: Մի քանի օր հետո նա նորից հանդիպեց նույն ծանոթին
փողոցում, կանգնեցրեց նրան և ասաց.

— Գիտե՞ս, դուն գլխուս մեջը ճրագ վառեցիր:

Ծանոթը մոռացել էր, գլխի շընկավ:

— Ի՞նչ կըսես, չի՞մ հասկնար:

— Ըսիր քի՝ նորեն կարզվիր:

— Հայաց, նորեն կըսիմ, նոր կնիկ ան, նոր կնիկը ավելի քաղցր կըլլի:

— Ավելի քա՞ղցր:

— Յա՛...

Երբ Ավետիս Ամուձան Թումուձան Ախպարին հարցրեց, թե՝

— Նոր կնիկդ ինտո՞ր է:

Թումուձան Ախպարը պատասխանեց.

— Շեքերի պես:

Ավետիս Ամուձայի մտքում մեխվեց նորից ամուսնանալու գաղափարը:

Դրանից հետո նա զգալապես աշխուժացավ: Երկար ժամանակ էր մորուքը չէր կտրել,
գնաց և մաքուր սափրվեց և նոր, չուխայից շալվար կարել տվեց, մեկմեկ
սրձարաններում սկսեց երևալ և կիրակի օրերն էլ՝ ժամի բակը:

Նրան հաճախ տեսնում էին քաղաքի Վարի թաղը: Սա բոլորովին անսովոր
երևոյթ էր: Այդ թաղում նա ոչ ազգա-կան ուներ, ոչ էլ բարեկամ:

Վարի թաղում մենակ, փոքրիկ և խարխուլ մի խրձիթում ապրում էր Թագուկ Տուտուն, մի այրի, որի ամուսնուն տարիներ, տարիներ առաջ Ավետիս Ամուճան ծանոթ էր եղել և պատահել էր մի քանի անգամ, որ Ավետիս Ամուճան նրա կնոջ ձեռքից օղի էր խմել, երբ նրանք ապրում էին Վարի թաղում:

Ավետիս Ամուճայի Վարի թաղում քսվոտվելու, ինչպես ասում էին, պատճառը Թագուկ Տուտուն էր, որին տեսել էր ժամից դուրս գալիս և հիշել, որ նրա ամուսինն ահա մի քանի տարի է, որ չկա:

Վարի թաղում մեկերկու շաբաթ քսվոտվելուց հետո մի օր տեսավ Թագուկ Տուտուին խարխուլ խրձիթի դռան շեմ-քին կանգնած, ձեռքերը ծալած և զոգնոցի տակով դրած փորի վրա:

Ավետիս Ամուճան մոտեցավ նրան և հարցրեց.

— Հալըդ, վախտդ ինտո՞ր է:

— Հալ ու վախտ կհարցնե՞ս, հալ ու վա՞խտ է մնացել,— պատասխանեց Թագուկ Տուտուն և տիրորեն նայեց երկնքին, որ սկսել էր սևանալ անձրևով ծոցվորված ամպերով:

— Արզի տի զա:

— Թող զա, ի՞նչ զերեր:

— Տեներնիս ծակերն ըլ ըհը ամեն մեկը,— պատասխա-նեց Թագուկ Տուտուն, մատներով ցույց տալով կտուրի ձեղ-քերի չափը:

— Եղի հե՛շ, մեռնել է, ձա՞ր չիկա, ատոր ձարը կա, մեյ մը վեր ելլամ, նայիմ,— ասաց Ավետիս Ամուճան և ուղիղ քշեց դեպի կտուրի աստիճանները: Մի ժամից ավելի նա չարչարվեց, փակեց ձեղքերը, ոտներով կոխսկոտեց, ժրաց-րեց և իջավ ներքև, երբ արդեն անձրևի խոշոր կաթիլները սկսել էին թափվել երկնքից:

Թագուկ Տուտուն, խորապես զգացված այս բարեկամությունից, թույլ չտվեց, որ Ավետիս Ամուձան անմիջապես հեռանա, աթոռ տվեց, նստեցրեց և, բանալով պահարանը, նրան երկու բաժակ օղի հրամցրեց:

Ավետիս Ամուձան երկար ժամանակ էր, ինչ կնոց հետ չէր խոսել, ուղղակի հեշտանք զգաց և ուզեց մի քիչ ավելի մնալ:

— Կուզիմ քիչ մըլ կենալ, տեսնամ պիտի կաթե[՝], թե չէ,— ասաց և նայեց առաստաղին:

— Հա՛, աղեկ ըսիր, դուրսն ըլ արզեք կշռշռա:

Եվ Ավետիս Ամուձան նրան ասաց,

— Է՛հ, Թագուկ Տուտու, ես ըլ, դուն ըլ էս աշխարհի մեջ մնացինք մինակ:

— Քա, ի՞նչ կըսես...

— Յա՛, Գուվարս մեռավ . . .

Եվ Թագուկ Տուտուն իր աչքերով տեսավ, որ այդ վաթսուն և հինգ տարեկան ծերունին, այդ կոպիտ մարդու մանկան նման լաց էր լինում իր մեռած կնոց վրա:

Այդ իրողությունը խորը, խորը տպավորություն թողեց Թագուկ Տուտուի վրա և ինքն էլ ձայնակցեց լացին:

Հաջորդ առավոտյան Թագուկ Տուտուն բոլոր հարևանուհիներին պատմեց դեպքը և ասաց.

— Կնկա բախտն էլ էն է, որ էրիկմարդուն առաջը մեռնի, ինքը չի լա մարդուն վրա, մարդը լա իրեն վրա:

Այդ օրվանից Ավետիս Ամուձան հաճախ էր երևում Վարի թաղում և հատկապես Թագուկ Տուտուի խրճիթում:

Այն օրն անձրևը չէր կարողացել թափանցել Թագուկ Տուտուի կտուրը:

— Հետ չպիտի թողում, որ կաթիլ մի վար գա,— վճռա-կանորեն ասաց Ավետիս Ամուձան:

— Սադ ըլլիս, Ավետիս Ամուձա,— պատասխանեց Թագուկ Տուտուն:

Երբ անձրևներից հետո ձյունը թափվեց, Ավետիս Ամուձան սկսեց գնալ և Թագուկ Տուտույի կտուրի ձյունը մաքրել:

Առաջին ձյունը երբ թափվեց և առավոտյան դեմ կտրվեց, Ավետիս Ամուձան գնաց Թագուկ Տուտույի տունը, առանց նրան լուր տալու բարձրացավ կտուրը, կտուրի աստիճանները դրսից էին, և սկսեց մաքրել ձյունը: Թագուկ Տուտուն դեռ չէր զարթնել, ինչ Ավետիս Ամուձայի՝ կտուրի վրա գնալգալուց էլ զարթնեց:

— Քա, վո՞վ է տեսները ելեր, ձոնը կմաքրե,— ասաց Թագուկ Տուտուն ինքնիրեն և դուրս ելավ: [Էջ]— Ե՛ս իմ, Թագուկ Տուտո՞ւ:

— Քա՛, ի՞նչ նեղություն:

Ավետիս Ամուձան էլ չպատասխանեց և փայտե թիի կործ փորին դրած՝ քշեց ձյունը դեպի փողոցը:

Թագուկ Տուտուն ներս եկավ: Էլ նրա մեջ ո՞չ մի կասկած չմնաց, թե ինչ էր Ավետիս Ամուձայի միտքը: Երբ Թագուկ Տուտուն եկավ այդ եզրակացության՝ խորը ուրախություն զգաց, նրան պաշարեց մի այնպիսի զգացում, որ ամուսնու մեռնելուց հետո չէր ունեցել: Չհամբերեց, նորից դուրս եկավ և բարձր ձայնով կանչեց.

— Ավետիս Ամուձա՛, Ավետիս Ամուձա՛...

Ավետիս Ամուձան նորից եկավ կտրի ծայրը, կանգնեց և ցուցադրական ձևով քրտինքը սրբեց:

— Ավետիս Ամուձա խալքսելեն ետքը վար եկո՛, բան մը պիտի ըսեմ:

— Փե՛ք աղեկ, փե՛ք աղեկ, կուզամ:

Թագուկ Տուտուն պատրաստություն տեսավ, որ նրան նախաձաշ տա:

Քիչ անց Ավետիս Ամուձան հայտնվեց ներքևում:

— Քա՛, շնորհակալ եմ, ընծի համար նեղություն քաշեցիր:

— Բան մը չէ:

Թագուկը նորից նրան հրամցրեց երկու բաժակ օղի և ձվածեղ եփեց այս անզամ:

— Նեղություն մի քաշեր, Թագուկ Տուտու:

— Քա՛, նեղությունս ի՞նչ է, քըզի նման բարեկամի համար պարտականությունս է գառնուկ մորթել, ամա չունիմ:

— Մեկ խոսքդ հազար գառնուկ արժե, Թագո՞ւկ Տուտու,— ջերմագին ասաց Ավետիս Ամուձան:

Զյունը մաքրելու օրերից մեկում, ձմռան կեսերին, Ավետիս Ամուձան Թագուկ Տուտուի առաջ բաց արավ իր սիրտը:

Եվ ձմռան կեսերին Թագուկ Տուտուն տանտեղ որոնող մի մարդու ծախեց իր խրճիթը, ինքն էլ փոխադրվեց Ավետիս Ամուձայի տունը, իբրև օրինավոր կինը՝ եկեղեցիով թագ ու պսակ եղած: Թե Ավետիս Ամուձան ինչպես վերջացրեց այդ հարցը, ո՞չ ոք չիմացավ:

Ավետիս Ամուձայի համար սկսվեց նոր մի կյանք, ինչպես զիշերից հետո լուսաբացը, աշխալոյժ, ոգևորված և ուրախ:

— Աշխարհըն աղեկ բան է եղեր, ես չեմ զիտեր,— ասում էր նա բոլորին:

Միքանի օրվա ընթացքում Թագուկ Տուտուն վերականգնեց հին տունը, մաքրեց, դարսեց, լվաց, արդուկեց, կարկատեց: Տան ամեն մի առարկան սկսեց ծիծաղել, ինչպես առաջ, ամաններն ստացան իրենց նախկին փայլը:

— Ամա՞ն, Թագուկս, հոգուդ դուրբան ըլլիմ, դուն էզիյեթ մի՛ քաշեր, ե՛ս կենիմ:

Եվ շտապում էր նա օգնելու Թագուկ Տուտուին, չթողնե-լով որ, գեթ իր ներկայության, ամենաթերև իրն անզամ վերցնի և տեղափոխի, այն մարդը, որ կես դարից քիչ պակաս ապրել էր մի ուրիշ կնոջ հետ և, ինչպես ասում են, մատը մատին չէր թարթիւլ:

Նրա թախիծին ծանոթները երբ հանդիպում էին նրան և չիմանալով, որ ամուսնացել է, զարմանում էին՝ տեսնելով նրա փոփոխությունը, հարց էին տալիս.

— Ի՞նչ եղավ, որ էսպես...

— Չե՛ս ըսեր՝ կարգվա:

— Հա՞: Ինտո՞ր է:

— Խայմախի պես:

Ավետիս Ամուձան, թեև զգալիորեն կզած, բայց կարծես թոշկոտում էր, այնքան բարձր տրամադրության մեջ էր:

Երբ Թագուկ Տուտուն օդին բերում էր, դնում Ավետիս Ամուձայի առաջը, նստում կողքին և ասում՝ «Անուշ ըրե», Ավետիս Ամուձան իրեն զգում էր երջանկության յոթերորդ երկնքում, աճապարում էր իր թևի տակի կակուղ բարձր վերցնել և դնել Թագուկ Տուտուի կողքին, որ վրան հենվի:

— Կողերդ չցավի, մեղք ես, Թագո՞ւկս,— շշնջում էր նա:

Եվ ակնարկելով բարձի բրդին, ավելացնում էր.

— Լուսահոգին է չփխեր: Հակառակ այնքան գուրգուրանքներին, Թագուկ Տուտուին դուր չէր գալիս, որ լուսահոգիի մասին մի բան էր ասում Ավետիս Ամուձան կամ որևէ առիթով հիշում էր նրան, թեև ոչինչ չէր ասում և ճիզ էր թափում ոչինչ ցույց շտար: Ժամանակահ ընթարքում Ավետիս Ամուձան զիսի ընկավ և այլս չհիշեց և չխոսեց նրա մասին, և Գուվար Քորոն բոլորովին մոռացվեց այդ տանը:

Մի օր, գրեթե պատահաբար, Ավետիս Ամուձան հարցրեց Թագուկ Տուտուին,

— Ինչո՞ւ անպտուղ մնացիր:

Թագուկ Տուտուն չկարողացավ անմիջապես պատասխա-նել, աչքերը թացացան և ապա արցունքի խոշոր կաթիլներ կախվեցին նրա կոպերից.

— Լուսահոգին Ստամբուլ գացեր էր, կ'ըսեին քի՝ հիվնդցեր է,— ի վերջո շշնչաց Թագուկ Տուտուն մռայլագույն թա-խիծով:

Ավետիս Ամուձան բռնեց նրա զլուխը և ասաց.

— Ընծի ըռաստ զայի՛ք...

Թագուկ Տուտուի աչքերը պայծառացան:

— Տղա մի, աղջիկ մի, էվել չէ,— շշնչաց նա:

— Հա՛, յա՛,— բացականչեց Ավետիս Ամուձան հպարտու-թյամբ:

Մի օր Ավետիս Ամուձան տուն մտնելիս լսեց, որ Թագուկ Տուտուն ինքնիրեն գանգատվում էր. «Էս հավերն ըլ հոգիս հանեցին, քը՛շ, քը՛շ, քըշա՛ ա՛ ...»:

Այդ օրվանից Ավետիս Ամուձան սկսեց հավերը մեկիկմեկիկ մորթել: Տասն և հինգ օր նրանք ամեն օր հավ կերան, որպեսզի վերջացնեն:

— Քա՛, մա՛րդ,— ասում էր Թագուկ Տուտուն,— մի՛ մորթեր, մեղք են:

— Դո՞ւն մեղք ես, թէ հավերը, անոնց խե՛րն անիծեմ,— ասաց Ավետիս
Ամուձան:

Հարևան կանայք, տեսնելով Ավետիս Ամուձայի գուրգու-բանքը նոր կնոջ
հանդեպ և հիշելով Գուվար Քորոյին, ասում էին.

— Անտե՛ր մնար Գուվարը, արևոտ օր չի տեսավ, հիմա կնկանք Թագուկ մըլ
կըսե, Թագուկ մըլ բերն են կըյնի:

Եվ օրերը թոշում էին ուրախ: Ավետիս Ամուձան այնքան երիտասարդություն
էր զգում իր մեջ, որ խանութում մեկ աշխատանքի տեղը տասն էր անում:

Ժամանակի ընթացքում Թագուկ Տուտուն, որն սկզբում բավական տատանվել
էր իր խրճիթը ծախելու և ճակատա-գիրը կապելու Ավետիս Ամուձայի հետ, գտավ, որ
այդ չեղու և տափակ քթով, մազակալած ականջներով, մեծ բեղերով, ֆիզիկապես
զրեթե այլանդակ մարդու մեջ կար ջերմագին մի սիրտ:

Եթք Թագուկ Տուտուն ձավար կամ այլ բան փոռում էր կտուրը, որ չորանա,
Ավետիս Ամուձան ժամերով նստում էր կտրի ծայրին, ծխում և հսկում, որ
Ճնձուկներն ավերում-ներ չանեն: Եվ դա անում էր ուրախ սրտով, առանց
ջղայնա-նալու: Իրերը շալակում էր, բարձրանում կտուրը, կտուրից վար բերում, ելի
բարձրանում, ելի վար բերում, և՝ ո՛չ մի հոգնություն, ո՛չ մի սրտնեղություն:

Եթե պատահեր, որ Թագուկ Տուտուն բաժակը ջուր լցներ խմելու և մի ումայ կուլ
տալուց հետո կանգ առներ, թէ՝ տա-քացել է, Ավետիս Ամուձան անմիջապես ձեռքիցն
առնում էր բաժակը և չէր թողնում, որ խմի.

— Քիչ մը բերլեմիշ ըրե, երթամ թաժա ջուր բերիմ:

— Չէ՛, թող խմիմ, ջեննե՛մ...

— Չէ՛, երթամ բերիմ:

Եվ ծերունին վազում էր աղբյուր՝ մանրիկ քայլերով, ուրախ և աշխույժ, թարմ և
սառը ջուր բերում, որ Թագուկը խմի:

— Էս ջրին պես երկար ըլլիս, մա՛րդ,— ասում էր Թագուկ Տուտուն խմելուց և կոթալուց հետո:

— Բերանդ պազնիմ, Թագո՛ւկս,— բացականչում էր Ավետիս Ամուձան:

Շատ անգամ էր պատահում, որ Ավետիս Ամուձան ժամանակից առաջ խանութը փակեր և տուն վագեր:

— Ո՞ւր էսպես,— հարցնում էին խանութի հարևանները:

— Երթամ տեսնամ կնիկս ի՞նչ կենե, հազար տարի է չիմ տեսեր,— պատասխանում էր Ավետիս Ամուձան և շտապում դեպի տուն: Հարևանները ետևից ծիծաղում էին և ասում.

— Թամա՛մ խենթըցեր է:

Թագուկ Տուտուն, ամեն անգամ որ ցանկություն էր հայտնել այսինչ կամ այնինչ բանը լիներ՝ ուտեր, զղօացել էր, որովհետև տարվա այդ եղանակին այդ բանը գրեթե անկա-րելի էր ճարել, բայց բավական էր, որ Թագուկ Տուտուն ցանկություն հայտներ ուտելու՝ Ավետիս Ամուձան անպայման պիտի գտներ: Նա խփում էր իր ծերացած զլուխը ամեն մի քարի, որպեսզի ճարի և իր Թագուկին կերցնի:

— Ամա՛ն, մուրազը փորը չմնա,— ասում էր Ավետիս Ամուձան:

Մի ձմեռ զիշեր, երբ երկուսը տաք քուրսիի շուրջը նստած՝ զրույց էին անում, ինչպես եղավ, Թագուկ Տուտուի բերնիցը թռավ.

— Ասմա խավող ըլլեր՝ ուտեինք:

Ավետիս Ամուձան դիտմամբ արձագանք չտվեց, որպեսզի Թագուկ Տուտուն արգելք չինի իր մտադրության: Քիչ անց նա վեր կացավ և սկսեց դուրս գնալ:

— Քա՛, ո՞ւր:

— Ոտաց ձամփա:

— Քա՛, ես ըլ...— Էլ չշարունակեց Թագուկը, այն մտահոգությամբ, որ Ավետիս Ամուձայի միտքը բան չգցի:

Ավետիս Ամուձան դուրս եկավ փողոց, որպեսզի գնա խաղող գտնի: Դրսում քամին, սառնաշունչ և դաժան, ոռնում էր, հեռազրական թելերը սուլում էին, և բարձր չոր բարդիները խոնարհվում էին կես մեջքով և ուղղվում:

Ավետիս Ամուձան ուղղակի դիմեց թուրքերի թաղը, որովհետև միայն թուրքերն ասմա խաղող կպահեին: Ծեծեց մի դուռ: Երկու, երեք, չորս: Հինգերորդ դուռն արձագանքեց՝ ո՞վ է:

— Հիվանդ ունիմ, կմեռնի, խավող կուզե, — աղաչեց Ավետիս Ամուձան:

Բաց արին դուռը, տվին խաղողը:

Տուն մտնելիս Ավետիս Ամուձայի բեղերից լուլաներ էին [էջ]կախվել: Թագուկ Տուտուն ուրախության արցունքներով փա-թաթվեց նրա վզովը և ասաց.

— Քա՛, ո՞ւր զացիր, կարծեցի քի կինե աշխըրքի մեջ մինակ մնացի:

— Գացի ասմա խաղող բերի, որ ուտես, Թագո՛ւկս,— ասաց Ավետիս Ամուձան և հպարտությամբ խաղողը դրեց նրա առաջը:

— Քա՛, —բացականչեց Թագուկ Տուտուն:

Զմռան կեսզիշերին, փոքրիկ խրճիթի մի սենյակում, լամպի աղոտ լույսի տակ, ծաղկում էր մի սեր, որ ավելի խորն էր, քան որևէ երիտասարդ գույզի սերը:

Երբ Ավետիս Ամուձան փորձեց ձեռքով պոկել բեղերի սառուցի կտորները, Թագուկ Տուտուն չթողեց.

— Բեղերդ կցավի, քիչ մի բեքլեմիշ ըրե, կլկի:

Ավետիս Ամուձան ականջ չկախեց, պոկեց սառույցը, թաշկինակով չորացրեց քեղը և ասաց.

— Կե՛ր, տեսնամ:

— Դո՛ւն ըլ կեր:

— Հըլա դո՛ւն կեր:

Ավետիս Ամուձան անսահման հրձվանքով դիտում էր Թագուկին, որ սմբած, բայց շաքարի պես քաղցրացած խաղողի հատիկները հատիկիատիկ դնում էր քերանը, ծամում:

— Քեֆդ եկա՞վ, Թագուկս,— ի վերջո հարցրեց Ավետիս Ամուձան:

— Են կլ ինչպե՞ս...

Ավետիս Ամուձան մոտեցավ նրան, մի ձեռքը դրավ նրա զլիի ետևը, մյուս ձեռքով բռնեց և վեր բարձրացրեց ալեխառն մազերի մի փնջիկ և ասաց.

— Աս մազը կա՞յա, աս մազը քսան տարեկան աղջկան մազերի հետ չեմ փոխեր, կե՛ր, Թագուկս, կե՛ր:

Երբ Թագուկ Տուտուն խաղողը կերավ և վերջացրեց՝ ի տրիտուր Ավետիս Ամուձայի հերոսական սիրո, զգուշության համար չորս կողմը նայելով, որպեսզի ոչ ոք չլսի, ասաց.

— Աս զիշեր ծոցդ զամ...

Դ

Կյանքի դաժան օրենքը, սակայն, չթողեց, որ այս ծերունիները սպիտակ մազերից հետո նորից ծաղկեին, ինչպես զարունն էր ծաղկում՝ սևանային նրանց մազերը, կնճիռներն անհետանային, մեջքերն ուղղվեին և աչքերը, պայծառացած, թարթեին կանաչ դաշտերի և կակաչներով վառվող արտերի վրա:

Թագուկ Տուտուն հիվանդացավ, հազում էր սաստիկ, հազը երբ բռներ,
աղիքները դուրս էին թափվում:

— Հեքի՞մ էֆենդի, — աղաջում էր Ավետիս Ամուճան, — Ճար մի ըրե՛, փրկե մեկ
հատիկս, քու եսիրդ ըլլիմ:

Բայց ո՞չ մի ճար չեղավ:

Գարնան սկզբին, երբ ուտենին հազիվ էր կանաչ ոստեր տվել, Թագուկ Տուտուն
փակեց իր աշքերն ընդմիշտ:

Վերջին անգամ նա ասաց Ավետիս Ամուճային, զարմա-նալիորեն
պայծառացած, խոշորացած աշքերը հառելով նրան.

— Մա՛րդ, դուն ըլ ետևես եկո՛, աշխարքի մեջ մինակ մի՛ մնար:

Խորտակվեց փիրուզյա և աստղերով ծածկված գմբեթը Ավետիս Ամուճայի
սպիտակած գլխի վրա:

Նորից հավաքվեցին ազգականներ և ծանոթներ, վերցրին Թագուկ Տուտուի
դագաղը և շտկվեցին դեպի հին գերեզմա-նոցը:

Մինչև գերեզմանոց Ավետիս Ամուճան ձեռքը դրել էր Թագուկ Տուտուի սառը
ճակատի վրա, լաց էր լինում և ասում.

— Ո՞ւր կերթաս, ընծի մինա՞կ կթողուս:

Մարդիկ զարմանում էին, թե ինչո՞ւ մի ծերունու այդքան վիշտ պիտի
պատճառեր մի պառավի մահը:

Երբ դագաղը դրին փորված փոսից գոյացած հողակույտի վրա, Ավետիս
Ամուճան կռացավ դագաղի վրա, բարձր լաց եղավ և ասաց.

— Թագո՞ւկս, Գուվարին բարև ըրե՛, ասոր, վաղը ե՛ս ըլ կուզամ, Թագո՞ւկս, իլք
բահարի ծաղի՞կս...

Արցունքը խեղիեց ծերունու կոկորդը, չկարողացավ շարու-նակել:
[Էջ] Դագաղը իջեցրին փոսը և սկսեցին հողը լցնել:

Ավետիս Ամուձան էլ չկարողացավ նայել, ետ քաշվեց, աչքերը հառեց երկնքին, ինչոր շշնչաց դողդոջուն շրթունք-ներով, ապա աչքին զարկավ Գուվար Քորոյի գերեզմանը, որ գտնվում էր հիսուն քայլ հեռու, նայեց, նայեց և սկսեց քայլել դեպի նրան: Գնաց, չոքեց Գուվար Քորոյի հողակույտի վրա, արցունքի մի նոր ուղիս ողողեց նրա աչքերն ու հոգին, և ասաց.

— Թագո՛ւկս ըլ մեռավ, Գուվա՛ր, իրարու աղեկ նայեցեք՝ մինչև ես ըլ գամ:

Մինչ այդ հուղարկավորներն անտարբեր էին, թաղում էին մի պառավ կին, բայց երբ Ավետիս Ամուձան գնաց և սկսեց ողբը շարունակել Գուվար Քորոյի հողակույտի վրա, բոլորի աչքերն էլ խոնավացան:

Երբ տուն բերին Ավետիս Ամուձային, տանն ավելի ողբագին շարունակեց լացը և ասաց.

— Աշխարքի մեջ մինակ երկու գերեզման ունիմ, ուրիշ բան չունիմ...